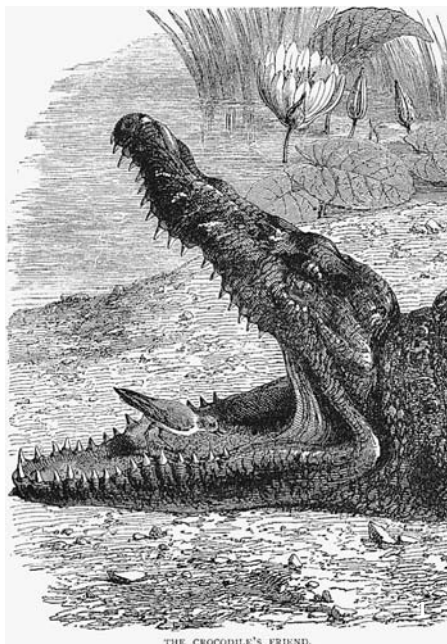

Diskuze o symbióze aneb O psaní s a z v přejatých slovech

S jazykovými koutky se v Živě setkáváme od r. 2014. Probrali jsme leccos, je proto téměř překvapivé, že pravopisu – tedy oblasti, kterou podle zkušeností jazykové poradny Ústavu pro jazyk český považují uživatelé češtiny za velice důležitou – byly zatím věnovány pouze dva příspěvky: Velká písmena a zkratky v ochraně přírody (2014, 3: LIV) a Zemědělsko-lesní krajina s hlinitopísčitou půdou aneb O složených přídavných jménech (2014, 4: LXXXIV). První koutek letošního roku bude tedy pravopisný. Inspiraci k němu je téma letošního seriálu článků K výuce (viz str. XVII–XXIII této Živy) a také příspěvek o mykorrhizních houbách v pátém čísle loňské Živy (2017, 5: 233–236). Jeho název Symbióza, kam se podíváš, připomněl téma, které se v odborném časopise nabízí zcela přirozeně: psaní s a z v přejatých slovech.

Symbióza jako odborný termín je poměrně mladé slovo, a to nejenom v češtině. Podle Českého etymologického slovníku (J. Rejzek, Leda 2015) je odvozeno z řeckého symbiōsis (soužití), symbios (spolu žijící) – jde o složeninu předpony syn-/sym- (spolu) a slova bios (život). Na počátku 20. stol. se mohli naši předkové v Ottově slovníku naučném (24. díl z r. 1906) dozvědět, že „symbiosa (soužití) jest název A. de Barym (1879) zavedený pro některé vzájemné vztahy ústrojencův, zvláště co poznána povaha lišejníků jakožto bytosť dvojitých (t. j. houby mající v pletivu svém řasy). V širším smyslu shledány pak i v říši živočišné podobné poměry, kde dva jedinci bývají na sebe odkázáni svým živobytím, poskytující si vzájemné výhody a tvoříce t. zv. fyziologickou jednotku, na rozdíl od cizopasnictví, kde jeden nebo druhý jedinec při tom trpí, až zakrňuje neb hyne...“ Pro doplnění cituji z internetové Wikipedie: „V r. 1877 Albert Bernhard Frank použil pro tuto potřebu výraz symbiotismus (das Symbiotismus). Vysvětlil ho jako společnou koexistenci dvou druhů bez ohledu na povahu jejich vztahu. Přesto bývá termín symbióza připisovaný botanikovi Antonu de Barymu, jenž slova poprvé použil v r. 1878 v díle Die Erscheinung der Symbiose (Fenomén symbióza).“ Čtenáři Živy mohli o slově symbiosa poprvé číst už v r. 1891 (7: 219–220), další články se v časopise objevují po přelomu století.

V Příručním slovníku jazyka českého (V. díl, Praha 1948–51) je slovo symbiosa uvedeno s upozorněním na správnou výslovnost [-óza] a s vysvětlením, že jde o knižní výraz s významem spojení, jež slouží účastníkům ku prospěchu. Pro biology bude možná poněkud zvláštní, že příklady ukazují užití slova v kontextech, které se netýkají přírody: symbiosa mezi básníkem a jeho jevištním tlumočnickem; symbiosa představy mimohudební s ryzími principy hudebními; šlejarovské cvičová-

1 Krokodýlův kamarád?

Krokodýl a kulík – jeden z příkladů symbiózy. Kresba H. Scherren (Populár Natural History 1909). Přeřazeno z Wikimedia Commons v souladu s podmínkami použití

ni do symbiosy zvířete a zemědělce. Až na druhém místě se uvádí definice platná pro biologické texty: spojení dvou organismů, které se liší způsobem výživy a vzájemně si usnadňují život. V současných výkladových slovnících je pořadí opačné.

Pravidla českého pravopisu (PČP) z první poloviny 20. stol. slovo neuvádějí, bylo zařazeno až do vydání v r. 1957 v podobě odpovídající pravopisným změnám, které tato pravidla přinesla. V kapitole Psaní slov přejatých se dočteme: „Slova zdomácnělá, obecně v jazyce rozšířená, a běžné výrazy odborné píšeme pravopisem českým podle jejich české spisovné výslovnosti.“ Pro většinu slov, v nichž se původní z vyslovuje jako [z] platila možnost dubletního zápisu, tedy: symbióza (v souladu s výslovností) i symbiosa (původní podoba), obdobně např. analýza/analýsa, dezinfekce/desinfekce, izolace/isolace. Archiv Živy dokládá, že v 80. letech v ní byl užíván zápis se z.

Z praxe v jazykové poradně vím, že mnozí lidé mají pocit, že se pravopisná doporučení od dob jejich školní docházky několikrát změnila. Není to však pravda. PČP z r. 1957 platila až do r. 1993, tedy více než čtvrt století. A bezmála čtvrt století už platí i poslední změny. Jistě však neuškodí upřesnění. Původní vydání PČP z r. 1993 odstranilo četné dublety ve prospěch podob se z. Týkalo se to jak slov vyslovovaných se [z] (fyzika, chromozom) včetně slov se zakončením -izmus (orga-

nizmus, impresionismus), tak slov, kde se [z] vyslovuje v tzv. nepřímých pádech (kurz – podle výslovnosti [kurzu], pulz, komparz); zápis se s zůstal zachován u slov vyslovovaných se [s] (např. konsekvence, designovat, disharmonie); dubleta byla jen u slov s dvojitou spisovnou výslovností (dizertace/disertace). Doporučení vyvolala poměrně prudké reakce, proto od dalšího vydání v následujícím roce platí tzv. Dodatek (bývá zařazený na konci PČP), který vrací mnohé dubletní možnosti zápisu. Mezi dubletami jsou však stylové rozdíly. Přejatá slova se dělí na několik skupin podle toho, zda je za základní, tedy stylově neutrální, považováno psaní se s, nebo se z:

- Základní pravopisná podoba je se z, psaní se s se uplatňuje jen v některých typech textů, např. úzce odborných nebo evokujících knižní až archaický styl. Do této skupiny patří velké množství zdomácnělých slov (včetně výrazů od nich odvozených) vyslovovaných se [z]: analýza (analyzovat, analyzátor), báze, celulóza, dezinfekce, emulze, filozofie, gymnázium, chromozom, intenzita, kazeta nebo muzeum, oáza, univerzita atd.

- Stylově rovnocenné dublety jsou ve slovech zakončených v 1. pádě na skupinu vyslovovanou [ns, rs, ls], v ostatních pádech a ve slovech odvozených se skupinou vyslovovanou [nz, rz, lz]: kurz/kurs (podle výslovnosti slov [v kurzu, kurzista či kurzovní]), dispenz/dispens, diskurz/diskurs, impulz/impuls.

- Základní pravopisná podoba je se s, ale spisovná výslovnost je dvojitá: busola/buzola, diskuse/diskuze, disertace/dizertace, renesance/renezance, resort/rezort.

- Psaní se s je základní také u slov s příponou -ismus vyslovovanou [izmus]: mechanismus, kapitalismus, optimismus, organismus a slova zakončených ve výslovnosti na [zmus], [zma]: spasmus, charisma.

V češtině máme i přejatá slova, která stále píšeme (a mnohdy i vyslovujeme) jen se s – např. slova s původní latinskou předponou dis- (dispozice, diskutovat, disproporce), s původní řeckou předponou dys- (dysfunkce, dyspepsie); dále slova jako deskripce, desorbér, destabilizace, konsekvence, konsorcium, konsolidace, laser.

Základní poučení najdeme v PČP. Školní vydání z nakladatelství Fortuna je závazné pro školy, pro mimoškolní prostředí mají zásady uvedené v PČP charakter doporučení. Jsou ale obecně vnímány jako celospolečensky potřebné především ve veřejných, zejména oficiálních písemnostech, protože respektování platných pravopisných zásad napomáhá porozumění textu. Pravopis mnohých slov lze ověřit rovněž v Internetové jazykové příručce (<http://prirucka.ujc.cas.cz>), v níž je popsáno i uvedené třídění. V praxi je třeba rozlišovat, kde přejatá slova užíváme. Podle obecných pravopisných zásad formulovaných v PČP v úvodu kapitoly o psaní přejatých slov lze v odborných textech psát i výrazy, které se píšou počeštěně, původním pravopisem. Volba pravopisných podob v odborné literatuře a časopisech je pak záležitostí příslušné redakce.

Seznam použité literatury najdete na webové stránce Živy.